

УДК 159.946.3-053.4

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

Ольга Корніяка
(Київ, Україна)

Статтю присвячено аналізу традиційних і новітніх методів та засобів розвитку комунікативної компетентності педагогів і психологів на різних етапах їх професійного становлення. Подано методичні рекомендації з оптимізації комунікативного розвитку фахівця.

Ключові слова: комунікативна компетентність, комунікативні вміння і навички, комунікативний розвиток, професійна і міжособистісна взаємодія.

Статья посвящена анализу традиционных и новейших методов и средств развития коммуникативной компетентности педагогов и психологов на разных этапах их профессионального становления. Представлены методические рекомендации относительно оптимизации коммуникативного развития профессионала.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, коммуникативные умения и навыки, коммуникативное развитие, профессиональное и межличностное взаимодействие.

The article is dedicated to the analysis of the traditional and latest methods and means of developing communicative competence in different period of psychologists and teachers professional formation. On the basis of the psychological research, methodical recommendations concerning optimization of communicative development of professional are represented.

Key words: communicative competence, communicative abilities and habits, communicative development, professional and interpersonal interaction.

Актуальність дослідження зумовило неспинне зростання на початку ХХІ століття – під впливом нових ідей, соціальних запитів та емпіричних даних – потреби у вирішенні проблеми розвитку комунікативної компетентності, що пов’язане з посиленням уваги роботодавців до компетентності фахівців. Як відомо, становлення особистості фахівця відбувається у процесах соціальної взаємодії і професійної діяльності. Саме у спілкуванні і діяльності він витворюється як складна, за висловом Г.С. Костюка, «цілісна система систем», до якої в умовах нової, інформаційної цивілізації ставляться нові, підвищені вимоги. Передусім це стосується комунікативної сфери фахівця і пов’язане з розвитком у нього комунікативної компетентності як психологічного інструмента ефективної професійно-комунікативної діяльності. Адже спілкування, що розглядається традиційно психологічною наукою як

“діяльність у діяльності”, супроводжує будь-яку діяльність, у тому числі професійну, і потребує компетентності його суб’єкта. Тим паче у соціономічних професіях, що передбачають взаємодію з різними віковими категоріями людей і до яких належать досліджувані нами професії педагога і психолога. Саме процес спілкування дає фахівцеві знання для усунення складнощів в інформаційному каналі, створення оптимальних умов для міжособистісної взаємодії, обміну думками і почуттями, для взаємопізнання й осягнення сутності іншої людини і на цій підставі – для самоусвідомлення. Все це неможливе без володіння фахівцем культурним кодом комунікації, комунікативною компетентністю в єдності трьох її складових: мовленнєвої комунікації, соціальної перцепції й інтеракції.

У зв’язку з цим серед новітніх напрямків оптимізації розвитку комунікативної компетентності фахівця на різних етапах його професійного становлення одним з найважливіших є соціокультурний підхід. Адже цей підхід дає змогу здійснювати діалогічну взаємодію в нинішньому інтеркультурному інформаційному суспільстві, сприяє моральному вдосконаленню її суб’єктів, забезпеченню психологічно комфортної діяльності спілкування і, зрештою, становленню комунікативно компетентної особистості фахівця.

Тим часом в організації навчання спілкуванню і розвитку комунікативної компетентності такий підхід створює можливість для реалізації особистістю двох основних функцій, названих Г.О. Баллом (2007) «репродуктивно-нормативною і діалогічно-творчою», тобто для відтворення вже відомих, нормативно закріплених суспільством комунікативних знань і на цій підставі інноваційного та конструктивного розв’язання виниклих у діяльності проблем спілкування. До того в умовах функціонування інформаційного суспільства можемо говорити про переважання саме творчої, пошукової тенденції в соціокультурному житті, що підсилює важливість послуговування саме цим підходом. Відтак, боротьба і єдність між традиціями й інноваціями, що є рушійною силою будь-якого розвитку, в тому числі комунікативного, детермінують визначальний напрямок розвитку комунікативної компетентності фахівця.

Звідси **метою** дослідження є визначення найбільш доцільних для кожного етапу професійного становлення фахівця методів та засобів розвитку його комунікативної компетентності – традиційних і новітніх.

Аналіз досліджень. Проблема професіоналізму у спілкуванні, як відомо, постала ще на початку 60-х років ХХ століття і була пов’язана з дослідженнями С.В. Кондратьєвої у напрямку забезпечення психічної регуляції та саморегуляції педагогічної діяльності, яка реалізується у формі міжособистісної взаємодії. А вже у 80-х роках минулого століття у дослідників викликала посилений інтерес така невід’ємна сторона процесу спілкування, як соціальна перцепція – міжособистісне пізнання. Здійснювані під керівництвом О.О. Бодальова дослідження у цій сфері були спрямовані на з’ясування співвідношення рівнів та типів соціальної перцепції з особливостями виховних впливів на поведінку і діяльність об’єктів пізнання. З початку 80-х років розвивається і система тренінгів міжособистісного спілкування та

комунікативної компетентності. Зокрема, проблеми комунікативної компетентності і комунікабельності вивчали В.І. Кабрін, Л.А. Цветкова (1998).

Виклад основного матеріалу. Реальні зрушення у вдосконаленні комунікативної компетентності, як відомо, відбуваються під впливом різних (стихійних) обставин суспільного життя, що має поєднуватися з цілеспрямованим її розвитком й активністю самого суб'єкта спілкування.

Відтак, оптимальне формування комунікативної компетентності на різних етапах професійного становлення особистості передбачає забезпечення таких психолого-дидактичних умов:

- визначення *зовнішніх впливів* як зовнішньої спонуки для розвитку складових комунікативної компетентності, що має на меті цілеспрямоване навчання спілкуванню через різні інноваційні форми ведення занять: а) проблемні лекції, які моделюють пошукову діяльність; б) лекції-візуалізації, на яких застосовуються опорні схеми-таблиці з відповідним коментарем їх тренером; в) лекції – прес-конференції, спрямовані на забезпечення обміну думками, емоціями, досвідом міжособистісної взаємодії; г) організація спеціального семінару (традиційна групова форма) спільно з застосуванням новітньої технології – коучинга, що акумулює в собі можливості тренінгових методів, запитальних технологій і дає змогу розкрити професійно-комунікативний потенціал фахівця. При цьому ми ґрунтуємося на баченні процесу навчання спілкуванню як спільної діяльності педагога-психолога (консультанта і тренера) й того, кого навчають, – саме такий підхід відстоював засновник вітчизняної психології Г.С. Костюк;

- реалізація *внутрішніх спонук* як чинника, за Г.С. Костюком, „саморуху”, „саморозвитку особистості” – в тому числі фахівця, його природних сил. Для набуття особистісного досвіду професійно-комунікативної компетентності доцільне використання *психолого-комунікативного тренінгу* як методу активної навчально-комунікативної діяльності, що може включати такі засоби: групову дискусію, ігрові технології, вправи на прояв вербальної та невербальної креативності, рефлексивні коментарі тощо.

Отже, оптимальне формування комунікативної компетентності на різних етапах професійного становлення особистості можливе під впливом навчання та виховання і завдяки її внутрішній роботі та самореалізації в діяльності як суб'єкта спілкування.

Тим часом у педагогічній взаємодії – на підставі врахування діалогічної природи спілкування – потрібно послуговуватися низкою *загальних методичних рекомендацій* щодо комунікативного розвитку фахівця. *По-перше*, навчання спілкуванню, вихованню комунікативно компетентної особистості фахівця має ґрунтуватися передусім на принципах „суб'єкт-суб'єктної педагогіки” (термін ввела у науковий обіг Л.А. Петровська, 1982). З практики відомо, що встановлення суб'єкт-суб'єктних відносин в умовах традиційних (суб'єкт-об'єктних) форм навчання – дуже складне завдання. *По-друге*, у процесі вироблення стилю взаємодії і вдосконалення комунікативної поведінки слід враховувати ту обставину, що правила міжособистісної взаємодії з іншими людьми і між ними можна опанувати лише в реальному процесі спілкування,

що є вельми не простим завданням. *По-третє*, навчання спілкуванню, розвиток комунікативної компетентності традиційно поєднує лекційну підготовку з вправлянням (тренувальними вправами), а також повторне повернення до теорії з метою аналізу отриманих результатів. При цьому, на думку Ю.М. Ємельянова, не варто ставити знак рівності між навчанням і тренінгом, між навчальним і тренувальним аспектами, оскільки термін „тренінг” має вживатися не для позначення методів навчання, а для позначення методів розвитку здібностей до навчання або оволодіння будь-яким складним видом діяльності, зокрема спілкуванням [3]. І такий тренінг може бути спеціально організованим або природним.

Разом з тим дані ряду авторів – зокрема, Л.І. Анциферової, Ю.М. Ємельянова – підтверджують, що треба поєднувати традиційні методи з активними груповими методами [1; 2; 3; 4]. Особливо це стосується людей зрілого віку як основної маси кваліфікованих спеціалістів. Адже з віком посилюються зв'язки між образним, практичним і вербально-образним мисленням, що робить використання цих методів вельми доцільним у практиці післявузівської підготовки спеціалістів. Крім того, активним груповим методам як одному з видів лабораторного навчання і спілкування властивий особистісно-розвивальний підхід. Вони мають, за твердженням Ю.М. Ємельянова, низку безумовних переваг:

- по-перше, люди стають більш відкритими для прийняття точок зору своїх партнерів, більш готові до зміни власних настановлень, зростає їх соціальна активність й ініціатива в пошуку оригінальних рішень.

- по-друге, створюються умови для вироблення загальнозрозумілої психологічної мови, а також консолідації колективного досвіду в пізнанні психічної реальності, що дає змогу доказово подавати свої переживання, прагнення, цілі й очікування.

- по-третє, таке навчання і спілкування дає можливість учасникам усвідомлювати межу між процесуальним й змістовим аспектами комунікації.

- по-четверте, цей метод дає змогу зрозуміти структурно-функціональні взаємини в житті груп і колективів, що зазвичай постають у змішаному і тому незрозумілому для спостерігача вигляді [3].

Як показало дослідження, такі основні характеристики комунікативної компетентності, як *комунікативно-мовленнєва, соціально-перцептивна й інтерактивна*, зазвичай визначають її розвиток, що має посилюватися у педагогів і психологів у міру набуття ними професіоналізму. У зв'язку з цим вдосконалення *інтерактивної компетентності* як здатності фахівця організувати і регулювати взаємодію та взаємовплив і досягати взаєморозуміння треба здійснювати у напрямку виховання спрямованості на партнера як на мету, а не об'єкт, спілкування, забезпечення діалогічного характеру міжособистісної взаємодії, розвитку вміння встановлювати емоційно насичений контакт з ним, реалізацію конструктивних тенденцій розв'язання конфліктної ситуації, але з використанням усієї палітри способів елімінування конфлікту.

Для гармонізації міжособистісної взаємодії суб'єкт спілкування має

активно вправлятися у вдосконаленні тих інтерактивних умінь подолання розбіжностей і залагодження конфлікту, які позитивно впливають на емоційний стан і сталість відносин партнерів зі спілкування: це вміння попереджувати і „згладжувати” конфлікти, вміння „визнавати помилки” і здатність до компромісних дій. Разом з тим слід активізувати вияв суперництва, значення якого зменшилося у педагогів і психологів, починаючи від етапу професійної адаптації до етапу професійної майстерності [7]. Однією з причин цього було, ймовірно, небажання можливих суперників провокувати конфліктні відносини. Та саме суперництво як один з показників подолання розбіжностей у взаємодії виступає, на нашу думку, своєрідною спонукою у творчому вирішенні виниклих у міжособистісній взаємодії проблем і ним не потрібно нехтувати у процесі вдосконалення відповідної компетентності. І хоча суперництво (за свідченням автора методики Томаса) і не належить до конструктивних способів розв’язання конфліктної ситуації і передбачає можливі прояви агресивності у спілкуванні, але саме суперництво, або (якщо перейти на мову економіки) конкуренція, – рушій прогресивного розвитку: саме воно забезпечує боротьбу ідей, позицій. (До речі, як кажуть фахівці, не було б Стіва Джобса, то у власника компанії Microsoft Білла Гейтса не було б стимулу для створення Windows такою, якою вона є нині). Однак слід враховувати і те, що тільки здатність до співробітництва забезпечує продуктивність поведінки в конфліктній ситуації, бо обидва її учасники досягають успіху. Треба програвати реальні психологічно складні ситуації: проблемні, конфліктні, що сприяє зростанню комунікативної компетентності особистості і підвищенню її соціальної адаптованості.

Тим часом для оптимального функціонування особистості – з позиції трансактного аналізу – в ній мають бути гармонійно поєднані всі три стани «Я»: Дорослого, Батька і Дитини, а також повинен своєчасно актуалізуватися певний Я-стан у тих випадках, коли це потрібно для гармонійного спілкування. Результати ж дослідження не свідчать про чіткість виконання потрібної функції Я-станом досліджуваних – *психологи* зазвичай віддають перевагу позиції Дорослого, а у *педагогів* переважають позиції Батька і Дитини у спілкуванні, тобто моралізаторство й імпульсивність. І хоча для педагогічного спілкування характерна «батьківська позиція» вчителя – вона поєднує альтруїзм і офіційність поведінки (категоричність інтонацій, авторитарність, моральність), але у сучасних учнів подібне викликає нерідко емоції протидії та неприйняття. Тому цим фахівцям потрібно постійно вправлятися у виробленні позиції, адекватної конкретній комунікативній ситуації, аби запобігти порушенням, дисгармонії у спілкуванні. Варто зазначити, що у рекомендаціях вчителям зазвичай не наголошується на потребі актуалізації у педагогічній взаємодії – поряд з моральною – ще й емотивної і раціональної сфер особистості вчителя.

Так само важливо розвивати *комунікативно-мовленнєву компетентність* – особливо вміння невербального спілкування, що забезпечує експресивність і природну виразність поведінки фахівця в педагогічній і психологічній практиці.

Традиційно у процесі професійно-комунікативної підготовки

акцентується увага на лінгвістичній стороні: фонетичний, граматичний, лексичний і стилістичний аспекти мовленнєвого спілкування. Але мовленнєва діяльність – це ще й реалізація особистісного, комунікативного начала, що означає вміння суб'єкта вживати мовлення для спілкування з оточенням, регулювати комунікативну поведінку, управляти пізнавальними процесами, невербально підсилювати зміст повідомлення. Звідси для педагога-психолога важливий постійний розвиток психологічного аспекту мовлення – бути засобом спілкування, тобто здатність цих фахівців не тільки повно і логічно, а й переконливо для співрозмовника висловлювати свої думки; вміння його слухати та чути, розуміти смисл мовленого ним. До того це і здатність розуміти внутрішній світ вихованців й активно та емоційно впливати на їх розвиток. Такий підхід вимагає від цих фахівців постійного пошуку більш точних й емоційно виразних засобів вербального і невербального спілкування. Адже у процесі навчання чи консультування учень саме у педагога запозичує комунікативно-мовленнєвий досвід, інтеріоризуючи його і набуваючи таким чином індивідуального досвіду спілкування, що «віртуально» включає в себе і мовленнєві традиції (норми), і новітні засоби раціонального опрацювання і передавання інформації.

У зв'язку з цим вкрай важливо вдосконалювати *соціально-перцептивну компетентність* – зокрема, психологічну проникливість, психологічну прозорливість, соціальну інтуїцію, виробляти гнучку здатність до корекції образу іншого у процесі взаємодії, що сприяє посиленню розуміння психологічної й особистісної сутності партнера зі спілкування, емпатійності й рефлексивності суб'єкта діяльності. Врахування цього веде до адекватності взаєморозуміння і досягнення ефективності комунікативної діяльності. Невпинний розвиток такої компетентності дасть також змогу посилити «полікультурну грамотність» досліджуваних фахівців: вона розглядається І.М. Лапшиною (2008) як уявлення про розмаїття культур в інтегрованому середовищі, усвідомлення соціальних особливостей довкілля та його впливу на оточуючих, толерантність підходу до національних та культурних норм тощо [8].

Поза тим труднощі у подальшому розвитку професіоналізму психологів, у тому числі у сфері спілкування, їх емоційне перенапруження можуть бути пов'язані із зазвичай неправильним розумінням педагогічною спільнотою функціональних обов'язків практичного психолога у школі. Тому потрібне всебічне інформування всіх суб'єктів навчально-виховного процесу про професійні завдання цих фахівців. Попри існування двох напрямків у діяльності психолога в школі: *перспективного*, спрямованого на розвиток, становлення індивідуальності кожної дитини, на формування її психологічної готовності до життя; й *актуального*, що вимагає орієнтації на вирішення сьогоденних проблем, пов'язаних з тими чи тими труднощами у навчанні та вихованні школярів; він не повинен брати на себе всі завдання виховання і розвитку учнів, а вчителеві залишати тільки функцію повідомлення знань. Як стверджує М.П. Матвеева, психолог потрібен там, де проблеми дитини носять не педагогічний, а психологічний характер, де самі лише педагогічні прийоми

впливу виявляються неефективними [10]. В такому випадку психолог проводить консультативну чи корекційну роботу з дитиною, здійснюючи або перебудову її внутрішнього психологічного світу (консультування), або зміну зовнішньої поведінки (корекція).

Разом з тим будь-яка взаємодія у системі „людина-людина” – особливо це стосується професій педагога і психолога, складність яких зумовлена потребою взаємодії з різними за віком людьми, пов'язана з необхідністю контролювати власні слова і вчинки. Це потребує неабияких зусиль, викликає емоційне перенапруження і справляє травмуючий вплив [11]. Тому важливо постійно дбати про психопрофілактику емоційного виснаження, до появи якого, на думку В.В. Макарова (2000), призводять особистісні особливості індивіда: інтровертованість, підвищені тривожність, емпатійність і чутливість; професійна підготовленість як володіння техніками та прийомами, а також організація праці: умови роботи, складність завдань, обсяг роботи, оплата праці та ін.

Отже, і психолог, і педагог мають володіти високорозвинутою комунікативною компетентністю як психологічним інструментом реалізації в діяльності своєї особистості, виконання фахових завдань і як засобом психопрофілактики та розвитку самих себе як суб'єктів спілкування.

В узагальненій формі методи оптимізації комунікативної компетентності представників професій типу „людина – людина” та їх особистісного самовдосконалення, що є спонукою до комунікативного розвитку, – на різних етапах професіоналізації й у зв'язку з проблемами спілкування – подано у таблиці.

Методи психокорекції й розвитку професійно-комунікативної компетентності особистості

Таблиця 1

Етапи професіоналізації (за Зеєром)	Проблеми розвитку комунікативної компетентності	Методи психокорекції та розвитку комунікативної компетентності	Методи особистісного вдосконалення
Професійна оптація (12-16 рр.)	Професійно-комунікативна невизначеність, неадекватна самооцінка, несформованість професійно-комунікативних мотивів і цінностей, невміння управляти емоціями та почуттями, незнання умов повноцінного слухання, неадекватні поведінкові реакції, невіра у власні сили, невпевненість у собі,	Групове та індивідуальне консультування, організоване навчання, індивідуальна самостійна робота: вироблення морально-комунікативних якостей і вмінь; вправління щодо зняття емоційного напруження; тренування нереклексивного (пасивного) і рефлексивного (активного) слухання;	Самовизначення професійне, розвиток мотивів і цінностей, самопізнання, самоусвідомлення, сублімація (трансформація агресивних проявів у соціально прийнятні форми), розвиток особистісно-комунікативних якостей

	хвилювання	моделювання комунікативної поведінки, ознайомлення з невербальними поведінковими реакціями (експресії обличчя, комунікативні жести та пози, рукостискання тощо); тренування впевненості у собі	
Професійна підготовка (16-23 рр.)	Дисбаланс і культурного соціального розвитку, недостатність психологічної підготовки, неволодіння комунікацією за допомогою невербальних засобів спілкування, невміння послуговуватися психологічними захисними механізмами у спілкуванні, незнання способів захисту від маніпуляцій, неволодіння технікою асертивної поведінки, неадекватність реактування у конфлікті	Групова робота за схемою “навчання – тренінг – навчання”, індивідуальне консультування та самостійна робота: діагностування комунікативних вмінь та навичок; розвиток аутопсихологічної ідентифікації, вироблення навичок самопрезентації; розвиток соціально-перцептивної здатності, техніки інтонування, міміки і пантоміміки, комунікативного жестикулювання та семантичних рухів; тілесно-орієнтований і танцювально-руховий тренінги; тренінг емпатійності; комунікативно-мовленнєва підготовка; вправлення в емоційному регулюванні; ознайомлення із правилами асертивної поведінки у взаємодії, зі способами маніпуляції (прихований психологічний вплив) та захисту від неї (цивілізована конфронтація чи зустрічна маніпуляція);	Самопізнання, самоактуалізація, самореалізація як суб’єкта спілкування, культурне зростання, самодіагностування особистісно-комунікативних якостей, самообмеження, розвиток емпатійного потенціалу, самовдосконалення, опанування психотехнологій Я-твердження і Ви-твердження як способів безконфліктної міжособистісної взаємодії

		інформування про види конфліктної взаємодії та шляхи її подолання	
Професійна адаптація (18-25 pp.)	Низький рівень соціальної адаптованості: невпевненість у собі, тривожність, нестриманість, напружений стан, тотальний психологічний захист; прояви асоціальної поведінки (грубощі, роздратованість, презирливе, зневажливе ставлення до людей); відсутність самокритичного ставлення до себе; малодиференційовани й образ “Я”; надконтроль чи втрата контролю, неволодіння технікою асертивної відмови	Групова та індивідуальна робота за схемою “тренінг – професійна діяльність – тренінг”, фахове консультування: моделювання комунікативної поведінки, набуття практики публічного виступу; тренування раціональних способів спілкування, вироблення спільної стратегії взаємодії у партнерів, рефлексивної поведінки, емпатійного слухання; емоційна децентрація (тренування конструктивних способів виходу зі стресу); вправління у викликанні почуття симпатії за допомогою інтонації; тренінг асертивності (відстоювання своїх інтересів зі збереженням доброзичливого ставлення до інших)	Самонавчання, самовиховання, самоконтроль, подолання емоційних проблем через самонавіювання, розширення засобів невербального вираження, розвиток здатності обстоювати свої права зі збереженням почуття власної гідності
Первинна професіоналізація (23-30 pp.)	Недостатня комунікативна компетентність у діяльності; емоційна холодність чи емоційна спустошеність; труднощі у розв’язанні різних ситуацій спілкування, невміння давати ефективні критичні оцінки; особистісна конфліктність	Практична індивідуальна (чи групова) робота, поєднана із фаховим консультуванням: тренування комунікативних вмінь та навичок (в тому числі вміння слухати); вправління у діалогічності спілкування; вправління у регулюванні поведінки в емоціогенних ситуаціях; опанування	Самоаналіз, самоконтроль, програвання конкретних психологічних ситуацій, комунікативно-рольова гра з відтворенням реальних подій та міжособистісних взаємин; самовизначення рівня особистісної конфліктності, розробка програми з

		технік конструктивної критики і тренування вміння справлятися з критикою; розвиток здатності оцінювати психологічну проблематику ситуації, вправлення у виробленні позиції, адекватної комунікативній ситуації; відпрацювання способів психологічного захисту	її подолання, а також самостійна робота у цьому напрямку
Вторинна професіоналізація (28-40 рр.)	Суб'єктивне спотворення інформації, виснаження емоційних ресурсів: спустошеність, пригніченість, закритість; гіперсоціалізованість, авторитарність, самовпевненість, відсутність критичного ставлення до себе	Групова тренінгова робота й індивідуальне консультування: тренування прийомів суб'єкт-суб'єктної взаємодії; аналіз психологічної (і педагогічної) ситуації; зняття негативних емоцій (гніву, роздратування, нестриманості, нервозності тощо); тренування способів конструктивної поведінки у спілкуванні, розв'язанні конфліктної ситуації; додержання нормативності взаємодії із співрозмовником	Самоаналіз, самоконтроль, емоційне саморегулювання, самостимулювання, соціально-перцептивне вдосконалення, гармонізація трансакційних Я-станів особистості
Професійна майстерність (від 35р.)	Професійне "вигорання": когнітивне виснаження, комунікативна деформація, емоційне перенапруження, відчуття меншовартості, зниження самооцінки; енергійність, неухважність до інших людей; відмова від міжособистісної взаємодії; бар'єри	Групове тренування і самостійна робота, яка має поєднуватися з фаховим консультуванням: комунікативний тренінг; тренінг релаксації; тренінг рефлексії; вправлення у зниженні рівня тривожності, емпатійності, чутливості; підвищення самооцінки; корекція індивідуального образу	Самоаналіз, самоконтроль, подолання емоційних бар'єрів, розвиток самокритичності, самоактуалізація, психолого-педагогічна імпровізація, самопроекування діяльності, творчий пошук прийомів вдосконалення, взаємопізнання, самооцінка

	упередження, суб'єктивізм	“Я”; вправлення у подоланні проблемних і конфліктних ситуацій	
--	------------------------------	---	--

У результаті дослідження ми дійшли висновку про потребу впровадження у процес професійної підготовки і діяльності педагога і психолога як традиційно вживаних, так і новітніх комунікативних технологій та засобів, які враховували б рівень психологічної готовності фахівця до їх освоєння і реалізації у діяльності на кожному з етапів його професійного становлення для ефективного подолання труднощів міжособистісної взаємодії.

Висновки. Оптимальне формування комунікативної компетентності на різних етапах професійного становлення особистості фахівця потребує постійного навчання та тренування, а головне – внутрішньої роботи і самореалізації в діяльності як суб'єкта спілкування. Відтак, поряд з постійним розвитком інструментальних засобів суб'єкта фахового спілкування – комунікативних вмінь та навичок – до важливих чинників оптимізації розвитку комунікативної компетентності належить взаємопов'язане особистісне й професійно-комунікативне вдосконалення фахівця: поглиблення його комунікативних мотивів і потреб, розвиток ціннісної сфери, стабільна професійна спрямованість, самоорганізація в діяльності спілкування, виховання морально-комунікативних якостей, результатом чого є набуття ним комунікативного професіоналізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анцыферова Л.И. Психологические закономерности развития личности взрослого человека и проблема непрерывного образования / Анцыферова Л.И. // Психологический журнал. – 1980. – Т. 1, № 2. – С.52 – 60.
2. Анцыферова Л.И. Общественно-исторический характер телесного бытия человека / Анцыферова Л.И. // Биология человека и социальный прогресс. – Пермь, 1982.– С.89– 96.
3. Емельянов Ю.Н. Обучение общению в учебно-тренировочной группе / Емельянов Ю.Н. // Психологический журнал. – 1987. – Т. 8, № 2. – С. 81–87.
4. Емельянов Ю.Н. Теоретические и методические основы социально-психологического тренинга: [учебное пособие] / Емельянов Ю.Н., Кузьмин Е.С. – Л., 1983.
5. Зеер Э.Ф. Психология профессий: [учебн. пособие] / Э.Ф. Зеер. – 3-е изд. – М.: Академический Проект; фонд «Мир», 2005. – 336 с.
6. Климов Е.А. О становлении профессионала: приближение к идеалам культуры и сотворение их (психологический взгляд): [учебное пособие] / Е.А. Климов. – М.: Московский психологосоциальный ин-т, 2006. – 176 с.
7. Корніяка О.М. Психологія розвитку комунікативної компетентності на різних етапах професійного становлення особистості / Корніяка О.М. // Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / За ред. акад. С.Д. Максименка. – К., 2012. – Вип. 39. – С. 211–223.
8. Лапшина І.М. Модернізація формування мовленнєвої компетенції майбутніх

- учителів з урахуванням умов полікультурного середовища / І.М. Лапшина // Гуманітарний вісник ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”: Науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – Вип. 15. – С. 25 – 27.
9. Леонтьев А.А. Педагогическое общение / Леонтьев А.А. – М.: Знание, 1979. – 48 с.
10. Матвеева М.П. Особливості професійної діяльності шкільного психолога / Матвеева М.П. // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 1 (48). – С.44 – 60.
11. Мони́на Г.Б. Коммуникативный тренинг (педагоги, психологи, родители) / Мони́на Г.Б., Лютова-Робертс Е.К. – СПб.: Изд-во «Речь», 2005. – 224 с.

УДК 159.922.4

ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА ІНТОЛЕРАНТНИХ УСТАНОВОК ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ БІЛІНГВІЗМУ

Лілія Король
(*Острог, Україна*)

Статтю присвячено емпіричному вивченню проблеми толерантності та інтолерантних установок особистості в умовах білінгвізму. Виявлено кореляційний взаємозв'язок між показниками білінгвізму та різними видами толерантності, а також статистично достовірні відмінності толерантних та інтолерантних установок у студентів з репродуктивним і продуктивним типами білінгвізму.

Ключові слова: толерантність, інтолерантна установка, продуктивний білінгвізм, репродуктивний білінгвізм, білінгвальність.

Статья посвящена эмпирическому изучению проблемы толерантности и интолерантных установок личности в условиях билингвизма. Выявлена корреляционная взаимосвязь между показателями билингвизма и разными видами толерантности, а также статистически достоверные отличия толерантных и интолерантных установок у студентов с репродуктивным и продуктивным типами билингвизма.

Ключевые слова: толерантность, интолерантная установка, продуктивный билингвизм, репродуктивный билингвизм, билингвальность.

The article is devoted to the empirical study of tolerance and personal intolerant attitudes in the conditions of bilingualism. Correlation relationships between the indexes of bilingualism and different types of tolerances as well as statistically significant differences concerning tolerant and intolerant attitudes of students with reproductive and productive types of bilingualism have been revealed.